

Innhold

Innledning	9
TØRSTE DEL	
Bakgrunnen	19
1 Kunsten å kamufflere — en oversikt	21
2 Stockholms Finskilda Bank og familien Wallenberg	39
3 Handel med fienden og Satehaven-programmet	45
ANNEN DEL	
Kamuffasje	51
4 Enskilda og tyske Bosch	53
5 Finskilda og I.G. Farben	76
6 Norsk Hydro	95
7 Svenska Kullagerfabriken (SKF)	104
8 Axel Wenner-Gren	134
9 Enskilda Banken og plyndringen av jødelene	148
10 AB Båtrjånst og diverse kamufflasjeoperasjoner	170
TREDJE DEL	
Konsekvensene	185
11 Den amerikanske embargopolitikken og russeravtalen	187
12 Jakten på brødrene Wallenberg	203

Konklusioner og epilog	245
13 Forretninger for enhver pris	247
Kilder	254
Valutarækkel	264
Arkivet	265
Noter	266
Indeks: personer	306
Indeks: selskaber, organisationer, selskaber etc.	309

Innledning

Det foreliggende arbejde behandler svenske storbedrifters og indflyrelsesrike forretningsmænds opstignen og den hjælp de får og under Den anden verdenskrig ga bedrifter og banker i nasjonalsocialismens Tyskland. Det er også et verk som spesielt tar for seg familien Wallenberg og deres bank, Stockholms Enskilda Bank, som nå er fusjonert inn i Skandinaviska Enskilda Banken. Medlemmer av denne familie, i særdeleshet brødrene Jacob og Marcus, har lenge vært de mest fremstående representantene for svensk næringsliv, og er fortsatt gjenstand for stor sympati hos mange. Fremfor alt er de tjenester brødrene gjorde for Sverige i årene 1939 – 45 høyt verdsatt. For å gi et eksempel på denne positive holdningen vil vi her sitere en fremstående tidligere svensk diplomat:

«Att bröderna Wallenberg på detta sätt offrade en mycket stor del av sin tid och sin energi på att träda i det allmännas tjänst kan föras tillbaka på deras ansvarskänsla och på insikten om att de skulle kunna göra verklig nytta för Sverige genom att ställa sin stora och tidligt förvärvade erfarenhet til förfogande och slottligen på vissheten om att de kunde utnyttja sina mångåriga förbindelser åt olika håll på en för landet nyttigt sätt.»¹

Det bidde som her presenteres må sies å være en meget positiv fremstilling av brødrene Wallenbergs virksomhet.

Der finnes imidlertid en mørkere og mer ukjent side. Vi har konsentrert vår innsats om dette dunklere og tidligere ikke belyste aspekt av den virksomhet som brødrene Wallenberg og deres bank bedrev under krigen. Det er historien om hvordan betydelige ledere innen den svenske finansverden og deres finansielle institusjoner handlet på vegne av sine nazityske motparter, samarbeidet med dem og bistod dem. Vi konsentrerer oss i stor grad om deres medvirkning til å skjule eller hemmeliggjøre

holde nazityske interesser i de allierte land, en virksomhet som blant annet innebar at datterselskaper eller filialer av viktige tyske bedrifter ble «forvandlet» til nøytrale svenske firmaer. Formelt hadde de derefter ikke lenger tyske, men svenske eiere. Et illustrerende eksempel på dette var det elektrotekniske storkonsernet Robert Bosch A.G. i Stuttgart, som var et viktig ledd i den tyske krigsindustrien.

Vi skal også klargjøre hvilke metoder brødrene Wallenberg og deres bank (fra nå av kalt Enskilda) benyttet i sin støtte til den nazityske krigsøkonomien. Som et eksempel kan nevnes at de bevilget store lån til så beryktede bedrifter som I.G. Farben, produsent av giftgassen Zyklon B, som ble brukt i praktisk talt alle tilintetgjørelsesleirene til å ta livet av millioner av jøder, sigøynere, homoseksuelle og andre. Disse lån muliggjorde I.G. Farbens fortsatte forsøk på å konstruere en tysk atombombe. Enskilda ble også involvert i den fullstendig mørklagte byggingen av orlogsfartøyer for den tyske marinen, fartøyer som ble satt inn i Østersjøen og i de danske farvannene, blant annet mot motstandsbevegelsene.

Videre skal vi også klargjøre hvordan nazistene med hjelp av Enskilda omsatte de midler – diamanter, gull, smykker og annet – som de hadde beslaglagt under sine plyndringer i okkuperte land eller fratrukket deporterte jøder. Vi kommer til å bevise at brødrene Wallenberg spilte en viktig rolle når det gjaldt å hjelpe nazistene med å forvandle bytter – verdigjenstander og verdipapirer – til hard valuta.

Vi blottlegger også det intime samarbeide som forekom mellom en av Nazi-Tysklands mest trofaste tilhengere i Sverige, Axel Wenner-Gren, og nazistene, og vi avslører den forbløffende rolle Svenska Kullagerfabrikken (SKF) spilte. SKF inntok under krigen en meget besynderlig holdning når det gjaldt salg av kulelagre til USA og forsøkte etter alt å dømmes å hindre de alliertes krigsinnsats. Siden berører vi helt kort en del andre svenske bedrifters forbindelser med og aktive støtte til nazistene.

Til slutt klargjør vi konsekvensene av alle disse transaksjonene. Hva hendte for eksempel når de ble avslørt av de allierte, spesielt av de amerikanske og britiske myndigheter? Resultatet ble blant annet at Wallenbergs og Enskildas midler i USA ble holdt tilbake av *Alien Property Custodian*, den myndighet som overvåket transaksjoner med utenlandsk eiendom. Begge brødrene ble svartelistet og kunne således ikke lenger operere i USA. Men vi kan også påvise at de til slutt klarte å få til en avtale om fristillelse av alle sine og Enskildas eiendeler. Omstendighetene rundt denne fristillelsen var

mildt sagt uvanlige, og vi redegjør for hvordan begge brødrene ble «benådet» av amerikanske embetsmenn.

Vi vil understreke at tilfellet Wallenberg og Sverige har ras opp bare som et eksempel. Kamouflerte forretninger forekom langt fra utelukkende i Sverige, de ble gjennomført i alle land. Vi kunne like gjerne ha brukt Sveits som eksempel, fordi alpelandet spilte en enda mer fremtredende rolle som gjemmesred for tyske eiendommer enn hva Sverige gjorde. Hvorfor vi valgte tilfellet Wallenberg forklares nedenfor.

Gunnar Adler-Karlssons artikkel

Hva var de viktigste årsakene for at vi bestemte oss for å foreta en såpass omfattende gjennomgang av brødrene Wallenbergs og Enskildas handlemåte under Den annen verdenskrig?

Vi begynte å interessere oss for familien Wallenberg og dens bank for mer enn ti år siden. I *«Dagens Nyheter»* den 20. februar 1979 leste vi en artikkel av professor Gunnar Adler-Karlsson. Den bar tittelen «Sverige, nøytraliteten og Sovjetembargoen. Avsatte USA Jacob Wallenberg?»

I sin artikkel hevdet Adler-Karlsson at de amerikanske myndighetene tvang Jacob til å forlate stillingen som administrerende direktør i Enskilda som en følge av bankens økonomiske samarbeide med nazistene under krigen. Han mente videre at Washington tvang brødrene og Enskilda til å medvirke i embargopolitikken mot Sovjetunionen. Deres medvirking besto i at de og deres selskaper saboterte en svensk kreditt på en milliard kroner. Lånet ble bevilget Sovjetunionen av regjeringen i Stockholm i 1946. Sabotasjen og Enskildas samarbeide med Washington i den forestående kalde krigen var naturligvis i strid med den offisielle svenske nøytralitetspolitikken.

Om arten av operasjonen i denne økonomiske krigføringen uttalte Adler-Karlsson seg ganske vagt, på grunn av utilstrekkelig bevismateriale. Han hadde ikke lykkes i å finne noen som helst dokumentasjon i forbindelse med saken og baserte sine opplysninger på uttalelser fra ledende svenske diplomater, politikere og forretningsfolk. Alle disse ønsket å forbli anonyme.

Gode og onde

Da vi samlet materiale til utredningene «Svensk utenrikspolitikk i etterkrigstiden» og «Dannelsen av etterkrigstidens europeiske militærallianser» utgjorde den kalde krigen forbindelsesleddet til affæren med Wallenberg-Finskilda. I 1979 bestemte vi oss for å starte en utredning av denne affæren som et biprodukt av våre egentlige forskningsobjekter. Vi er blitt stimulert av det faktum at vi er interessert i Den annen verdenskrigs økonomiske aspekter, vi betrakter denne krigen ikke bare som en kamp mellom «gode og onde» stater, men også som en avgjørende konflikt om avgrensningen av de økonomiske og finansielle interesser og oppdelingen av verdensmarkedet.

Vi har i mange år visst at amerikanske storbedrifter før og under annen verdenskrig samarbeidet intimt med betydelige tyske industri-konglomerater om oppdelingen av verdensmarkedet og fordelingen av viktige råvarer. Forskere som Kolko, Reimann, Burklin, Martin og Hingham offentliggjorde flere interessante skrifter om dette emnet. Og i Skandinavia ble det bedrevet en omfattende forskningsvirksomhet om eksporten av kuldeagte og andre vitale produkter til Nazi-Tyskland. Forskningsresultatene ble offentliggjort i adskillige artikler og bøker.

Med dette i bakhodet begynte vi vår forskning, og vi oppdaget snart at Adler-Karlsson hadde rett i påstanden om at hele affæren var meget komplisert. Det kom en dag da vi rett og slett begynte å sammenligne våre anstrengelser med oppgaven å legge et puslespill bestående av mer enn tusen små puslebiter i nesten samme farge. Vi besøkte mer enn femogtyve store arkiver i syv land for å finne de små bitene, men vi må medgi at en del av disse puslebitene mangler den dag i dag. For å lette forståelsen av noen av de svært kompliserte kamouflasjeoperasjonene har vi tillatt oss å gi en noe forenklet redegjørelse for dem.

I dag betrakter vi likevel «krigspuslespillet» som ferdig lagt, mens «etterkrigspuslespillet» ennå ikke er helt komplett. Tin del av bitene kan ganske enkelt ikke gjenfinnes, fordi de var muntlige avtaler som ikke etterlot noen spor i skriftlig form.

Det hindrer oss imidlertid ikke i å publisere denne delen av forskningsrapporten allerede nå, da vi mener at oppdagelsene er så betydningsfulle at offentligheten bør få del i dem.

«Business as usual?»

Bortsett fra vanskelighetene med å finne de nevnte små puslebitene, sto vi også overfor et problem når det gjaldt hvilken vekt vi skulle tillegge våre oppdagelser. Hvordan skulle de vurderes utfra en moralsk synsvinkel? Vi måtte ta hensyn til at nederlenderenes allmenne innstilling til Den annen verdenskrig naturligvis skiller seg vesentlig fra svenskenes syn på den. Under den femårige nazityske okkupasjonen led Nederland store tap sett i såvel menneskelig som økonomisk perspektiv. Den svenske opplevelsen av krigen var helt annerledes. I motsetning til nederlenderne var de «nøytrale» svenskene blitt rikere enn noeninne da krigen var slutt. Tapet av menneskeliv var lite, og landets økonomi hadde knapt lidd noen som helst skade i forhold til omverdenen. Sverige høster fruktene av å ha vært en nasjon med virkelig tilpasningsevne.

Det var dette vi måtte ta hensyn til når vi fra en nederlandsk synsvinkel skulle vurdere brødrene Wallenbergs forretninger med Nazi-Tyskland. Kunne disse transaksjonene plasseres i avdelingen for «business as usual»? Selvfølgelig er vi klar over at såvel store som små bedrifter i nøytrale land også i krigstid forsøker å fortsette sin virksomhet, kjøpe og selge produkter i alle land – også i de land som starter krigen. Det var det som skjedde i Sverige, men også i Sveits, Portugal og Tyrkia. Men fra vårt politiske utgangspunkt tror vi at alle bedrifter ble tvunget til å trekke en grense et sted i sine forretninger med nazistene under krigen.

Årsberetningen

At Finskilda ikke var villige til å trekke denne grensen, går umiskjennelig frem av et utdrag fra bankens årsberetning for 1938, et dokument som ble signert av blant andre Marcus og Jacob Wallenberg. I et telegram som den amerikanske ambassadør i Stockholm sendte til Washington ble følgende sitat fra årsberetningen gjengitt:

«Sedan det tyske riket under målmedverden ledning åcertagit sin stormaktsställning, har detta land ansert riden vara mogen att realisera sitt utrikespolitiska program, vars avsikt i främsta rummet är att med riket införliva området som huvudsakligen befolkas av tyskar. Tryggt genom förbund med det under Mussolinis kraftfulla ledning upprustade Italien, kunde Tyskland i mars månad

utan svärdsdrag besätta Östertrike och i september de tyskspråkande delarna av Tjeckoslovakien.»

Denne krystallklare fremstilling i Enskildas årsberetning taler for seg selv, og det var strengt sagt overflødig når ukebladet *Trots allt!* i en leder skrev at denne årsberetningen «ger inntrykk av en stadig voksende beundran för Adolf Hitlers Tredje Rike . . .»⁷

Å overskride grensen

Vi har oppdagert en rekke økonomiske transaksjoner som brødrene Wallenberg og Enskilda gjennomførte med Nazi-Tyskland, og som er av en slik karakter at vi mener den moralske grensen er overskredet. Nok en gang vil vi understreke at disse transaksjonene bare eksemplifiserer lignende transaksjoner som ble gjennomført i andre nøytrale stater. Vi betrakter altså ikke den aktive taakeleggingen av fiendens interesser i de allierte land, støtte til den nazistiske krigsøkonomien og disponeringen av konfiskerte verdipapirer og verdigjenstander som «business as usual». Brødrene Wallenberg, Enskilda og andre svenske forretningsmenn hadde valgmuligheter. Ingen tvang dem til å foreta disse transaksjonene. De kunne helt fritt bestemme seg for hvorvidt de ville gjøre slike forretninger med nazistene eller ei. Det de til syvende og sist valgte var å følge det prinsipp-romtne betegnet som *pecunia non olet*, penger lukter ikke. De satt aldri noen grense for sine frivillige avtaler med Nazi-Tyskland, men engasjerte seg i obskure forretninger av alle slag. Vi mener at de burde trukket grensen fra et etisk og politisk standpunkt – men overlater til leseren å trekke sine egne konklusjoner.

Arkivene

Hva er det å si om våre forskningsmetoder? Selv om det er blitt skrevet en del om hemmelig økonomisk samarbeid mellom de allierte og Nazi-Tyskland før og under Den annen verdenskrig, er det ikke mye av det offentliggjorte materialet som berører svensk økonomisk samarbeid. Det finnes en del studier i emnet, men de tar for seg temaer som eksport av jernmalm og kuldeagre til Tyskland. Innen det område vi retter vår forskning mot, var ingenting offentliggjort, og vi ble derfor tvunget til å begynne fra begynnelsen.

Det innebar at vi måtte forske i arkiver over hele verden. Alt i alt gjennomgikk vi tusener av dokumenter i mer enn 25 arkiver i Belgia, USA, Canada, Nederland, Storbritannia, Sverige og Tyskland. Videre intervjuet vi og skrev brev til en rekke personer i flere land. Noen av disse var villige til å la oss få del i deres informasjon, og de lot oss få kjenne deres opplæring om affæren i sin helhet.

Vi utnytter flittig den amerikanske offentlighetslovgivningen (Freedom of Information Act), og vi fikk gjennomse, for forskningsformål, mange forisart hemmeligstemplede dokumenter og memoranda (spesielt fra FBI, CIA og State Department), flere hundretalls dokumenter som ingen forskere tidligere hadde sett, og som blant annet refererer til brødrene Wallenbergs besøk i USA 1945-49, da de ble intensivt skygget av FBI-agenter. Også i Belgia, Canada, Nederland og Sverige ble hemmeligstempelingen fjernet på mange dokumenter som nå ble åpnet for innsyn for første gang. Av det som her er nevnt, vil det fremgå at vi ikke akkurat har forbrøst oss.

Her er det også på sin plass med en kort kommentar om de arkiver vi ikke har besøkt. Vi er klar over at det i Tyskland (Freiburg, Koblenz, Bonn og Berlin) finnes en del viktige arkiver som vi ikke har konsultert for denne forskningen. Vi er imidlertid overbevist om at det rikholdige arkivmateriale vi har samlet inn fra alle de arkivene vi gikk igjennom, er tilstrekkelig for å gi oss hele bildet. Gjennom å strekke og utvide forskningen ville vi neppe kunne legge mer enn ubetydelige detaljer til resultatene. Bortsett fra dette har andre forskere gjennomført disse tyske arkivene, og gjennom å studere deres artikler og bøker har vi forsøkt å tette denne åpningen.

Enskilda Bankens arkiv

Det som gjensto – eller snarere manglet – var en gjennomgang av Stockholms Enskilda Banks arkiv. Da en første analyse av vår undersøkelse ble presentert i *Scandinavian Economic History Review* i 1985, ble vi kontaktet via brev og telefon av familien Wallenberg ved deres advokat Emil Segerfors. Han lovet oss viktige dokumenter som ville stille vår forskning i et helt annet lys. Vi ventet og ventet i over et år, men det lovede materialet kom ikke. I august 1986 tok vi kontakt med Segerfors og spurte etter disse viktige dokumentene. Den dag i dag har vi hverken hørt noe fra ham eller familien Wallenberg.

Hvordan allting er, vi visste at familien Wallenberg eller Enskilda

hadde viktige – såvidt vi kunne forstå – dokumenter i sin besittelse. For å få del i deres tolkning av de ulike transaksjonene kontaktet vi derfor Enskilda og ba om tillatelse til å søke informasjon i bankens arkiv. Vi ble hyggelig mottatt i Enskildas hovedkontor, men til vår store overraskelse fikk vi beskjed om at det i bankens arkiver neppe fantes et eneste dokument om de ulike transaksjonene. Uten omsvøp forklarte en velinfornt banktjenestemann at «Vi har besluttet at der ikke finnes noe for dere.» Bestyrret påpekte vi at det i de offisielle svenske arkivene rett rundt hjørnet fantes flere tusen dokumenter av interesse, blant annet brev til og fra Enskilda. Vi henviste også til det faktum at professor Ulf Olsson hadde fått tillatelse til å konsultere Enskildas arkiv og hadde utmyttet flere hundre av de oppbevarte dokumentene for sitt skrift om banken og dens virksomhet i årene 1946-71.¹

Men det hjente ikke til noe, direktøren oppga nå at de av oss etterspørte dokumenter om de ulike økonomiske transaksjonene ikke var å finne i Enskildas arkiv. Enda merkeligere var hans bestemte påstand om at flere dokumenter rett og slett hadde forsvunnet eller sannsynligvis var blitt tatt med hjem av flere av bankens ansatte.

Vi kan derfor ikke trekke noen annen konklusjon enn at Enskilda rett og slett nektet å gi oss tillatelse til å søke i deres arkiv. Banken hadde her en mulighet til å gi sitt syn på saken, men valgte å avvise vårt tilbud.

En takk til dem som har hjulpet oss

Søkingen etter arkivmateriale om de ulike affarene førte oss i kontakt med mange mennesker. Vi vil få komme med en varm takk til de arkivarer som har hjulpet oss, først og fremst Mrs P.C. Gerritse (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie), Dave Smith (Public Archives of Canada), Jan Poulisse og Robert Bos (Nederlands utenriksdepartement), Iris Heidebrink og Sierk Plantinga (det nederlandske riksarkivet), Hans Waalwijk (De Nederlandsche Bank), Wilhelm Carlgren (det svenske utenriksdepartementet), Klaus Misgeld (Arbeidsrörelsens arkiv), Jan Lindroth (Svenska Riksarkivet), Patrice Brown (Washington National Records Centre), Robert J. Walsh Jr. (U.S. Army Intelligence and Security Command), Emil P. Moschella (Federal Bureau of Investigation), Kathie Nicastro og John Taylor (National Archives) og Dennis Bilger (Harry S. Truman Library).

Utover dette bør det nevnes at forskningen delvis er muliggjort gjennom bidrag fra Harry S. Truman Library Institute.

Vi vil også av hele vårt hjerte takke Drs. Bert Zeman for hans bistand og oppmuntring og for hans gjennomlesning av de første versjonene av denne rapporten. Om feil eventuelt gjenstår, er det selvsagt vårt ansvar.

Amsterdam, 1. oktober 1989

Gerard Aalders/Cees Wiebes

Kunsten å kamuflere – en oversikt

Denne boken handler om kunsten å kamuflere, maskere og skjule, det vil si å holde de egentlige eierforhold skjult for myndighetene. Det finnes en rekke ulike grunner til at den egentlige eieren av selskaper, anlegg, kapital, varer eller patenter vil skjule det virkelige forholdet for myndighetene. Å unngå konfiskasjon er den fremste drivkraften i krigstid. Den vanlige metoden er at den faktiske eieren skriver over sine eiendommer, som befinner seg på en (fremtidig) fiendes territorium, på et firma eller en person i et nøytralt land, og at dette eller denne siden opptrer som den formelle eieren. Hvorfor man velger et nøytralt land er åpenbart: Nøytral eiendom kan ikke konfiskeres. Men som Den første verdenskrig hadde vist, måtte forberedelsene til en slik kamuflering ordnes lenge før krigsutbruddet. På bakgrunn av erfaringene fra denne krigen var ikke minst tyske bedrifter smertelig klar over dette faktum. I denne boken behandles hovedsakelig tyske kamuflasjemetoder, men det innebærer ikke at slik opptrøden var begrenset til dette landet. Også andre krigførende land maskerte sine utenlandske eiendeler, men det er tilfeller Tyskland som er det mest fascinerende. Dessuten var de tyske bedriftene mest oppfinnsomme på dette området, en følge av at de hadde mistet de fleste av sine utenlandske datterselskaper og filialer under Den første verdenskrig. Det var foranledningen til at det tyske kjernikonsernet I.G. Farben utviklet et spesielt kamuflasjeprogram («Farnung») så snart det ble stiftet i 1925. De mange ulike bedriftene som gikk sammen i dette «interessefellesskapet» hadde alle midlertidig mistet mange av sine utenlandske datterselskaper gjennom konfiskasjon i årene 1914-18. Dette var i seg selv grunn nok til at de søkte å utvikle nye metoder for å beskytte sine utenlandske eiendeler fra konfiskasjon under en fremtidig krig. Bestrebelsene rettet seg mot å gjøre anlegg og annen eiendom juridisk uangripelige.

På 1920-tallet, da det ikke synes å foreligge noen overhengende fare, hadde tyske bedrifter imidlertid ytterligere grunner til å utvikle kamouflasjeprogrammer. Krigen hadde gitt bakgrunn til klare antityske følelser i viktige utenlandske markeder, og derfor anså tyskerne det som tilrådelig at alle datterselskaper i andre land fikk karakter av å være innenlandske bedrifter. Det kunne være gjort gjennom ganske enkelt å gi datterselskapsne andre navn: Et amerikansk navn på en salgsgorganisasjon i USA og et nederlandsk i Nederland. Men av skattemessige årsaker var en kamouflasjekonstruksjon langt mer attraktiv. Gjennom en slik kunne man unngå den doble skatteavgiften som var en konsekvens av å ha et datterselskap i et annet land. Normalt ville gevinst bli beskattet både i datter- og moderelskaper.

Eierforholdene ble også maskert med tanke på å unngå de proteksjonistiske bestemmelser som ble vedtatt i en del land, særlig når resultatet var at det ikke var tillatt å eksportere til et land eller hvis produktene i dette landet ble altfor dyre på grunn av uønskelig høy tollsats. I slike tilfeller var den beste løsningen å legge produktsgonen til avragerlandet, og da helst under et annet navn. Ulrike kamouflasjemetoder gjorde det også mulig å unngå de tyske valutareserisjonsene.¹ Det såkalte topnsyssemeret kan også sees som en form for kamouflasje i den forstand at kapital ble gjort borte for senere bruk. For eksempel kunne tyskerne selge boklørte en innkjøpspris på 50 000 kroner og betalte dette beløpet til den tyske bedriften. De reserverende 50 000 kronene ble registrert på en hemmelig konto. Dette beløpet var hele tiden tilgjengelig for tyskerne og kunne heves når tiden var inne. En annen metode i dette systemet var å utsette innbetalingsen av hele kjøpssummen til etter krigen.²

Sveits, et gjemmeded

Kamoufleringen av fiendens eiendeler skapte alvorlige vanskeligheter for de britiske og amerikanske myndighetene under begge verdenskrigene. Deres problem var hvordan de skulle skille de uskyldige transaksjonene fra dem som var inspirert av fienden. Stråmannsiskspens historier går tilbake til Napoleonskrigens dager (1799-1809), da familien Rothschilds kamouflasjevirkosnhet ble avslørt. Slikk og bruk i finansmarkeder i den gamle verden kan rett ut ses å ha fremkalt kamouflasjepersjoner. Ibendehavetkystar, som kalles slik fordi de ikke harer ørens navn, kan lett selges videre, og de som i øyeblikket er der, kan også utøve

son sremuereer uten restriksjoner. Derfor er det nesten umulig å oppspore dem. Land som Sveits og Liechtenstein gjorde det eksepsjonelt let (og gjør det fortsatt) å gjemmeløre kamouflasjepersjoner. Sveitsene har lange skatteresen av verden et sikkert gjemmeded for «høkapital, og de sveitsiske hermelighetsloven gjorde det til en forbynneiligheter. Den sveitsiske økonomisk eller kommerseil informasjon av konfidensiell karakter for man, også for den sveitsiske regjeringen. Kundene i de sveitsiske bankene kan benytte såkalte omhushkonti, som gir dem muligheter til å bruke sifferkombinasjoner eller bare initialer isedenfor sine fullstendige navn. Denne praksis gjør det praktisk tallumulig å oppspore de virkelige kontoinnehaverne. Av denne grunn vil det samme bildet av de nazityske kamouflasjepersjonerne i Sveits aldri bli kjent, og dermed heller ikke Nazi-Tysklands økonomiske og indrstrille penetrasjon av markeder i andre deler av verden. Verdien av de tyske eiendeler i Sveits som ble oppsporet av amerikane etter Den annen verdenskrig, beløp seg til over 800 millioner dollar,³ men det ble antatt at minst like store verdier aldri ville komme for en dag.

Som et tilsted og et sentrum for nazistenes økonomiske operasjoner var Sveits det viktigste av alle de europeiske landene. Sveitserfane og utenlandsk valuta, nødvendig for den tyske krigføringen, var tilgjengelig for nazistene via de sveitsiske bankene. Den tyske industrien hadde etablert rundt 350 datterselskaper i Sveits, og mange tyske bedrifter var også store delere i sveitsiske aksjeselskaper. Den overveidende delen av nazistenes kapital ble investert i selskaper som innehadde tyske patentar og i aksjer i formell sveitsiske, men i realiteten tyskkontrollerte interesse-selskaper.⁴

Noen kamouflasjemetoder

Det fantes, og finnes, mange ulike metoder for å kamouflere selskaper, anleggsmidler, kapital, patentrettigheter etc., og en del av dem er spissel innviklede. Vi skal derfor reddegren for dem når vi serer på dem og gir her bare noen eksempler. Den enkleste metoden var som allerede nevnt at (for eksempel) en tysk er skrev over sirt innehaverkap på en ikke-tysk person som hadde som oppgave å oppnå sin formell eter. Slike overførster kunne gjøres skriftvis, til det virkelige overfør-

¹Forholdet mellom de forskjellige valutares kurs før og etter Den annen verdenskrig fremgår av tabell på side 364.

holder var helt mørklagt. Vanligvis var hemmelige avtaler involvert i disse operasjonene, samt avtaler for regulering av gevinstandeler, renter, eierforholdets varighet og gjenkjøpsopsjoner.

En annen metode for å skjule interessene var bevilgning av lån til bedrifter i nøytrale land, lån som egentlig ikke var noe annet enn maskerte investeringer. Et slikt eksempel gis i femte kapittel, hvor vi beskriver Henskildas transaksjoner med I.G. Farben. Andre muligheter for å skjule interessene lå i hemmelige samarbeidsavtaler, kartellkannelser og varemerkeavtaler, en metode som særlig I.G. Farben behersket og ble berømt for.

Kamufleringen starter

Fredsaktaten i Versailles (1919) ga opphav til en enorm – om enn ikke tilsiktet – bølge av kamuflasjeoperasjoner. Tyskland, som ble holdt ansvarlig for utbruddet av første verdenskrig, skulle avvepnes og demilitariseres. Hver tenkelig risiko for en gjenopplivning av tysk militarisme skulle elimineres fullstendig. Disse planene ble selvsagt ikke ønsket velkommen blant storbedriftene. Allerede før fredskonferansen i Versailles offisielt var avsluttet, utarbeidet de planer for hvordan bestemmelsene i traktaten skulle omgås. Følgen var at den virksomhet som var blitt ulovlig i Tyskland, ble lagt til andre land.

Spicaen til annen verdenskrig var blitt sådd. Allierte eksperter på økonomisk krigføring var enige om at grunnlaget for den gjenoppbygning som til slutt resulterte i Hitlers nasjonalsosialistiske velde – Det tredje rike – ble lagt allerede i de første mellomkrigsårene, som en direkte følge av bestrebelsene på å omgå Versaillesfredens bestemmelser. Den kapitalen tyskerne gjorde bort i 1918 var grunnmuren for neste verdenskrig. Orvis A. Schmidt, sjefen for Foreign Funds Control, som under krigen var ansvarlig for forvaltningen av konfiskerte verdipapirer og valuta tilhørende fienden, konstaterte i juli 1945:

«Vi vet nå at et betydelig segment av Tysklands krigsindustrielle anlegg umiddelbart etter første verdenskrig ble overført til andre land for å legge grunnlaget for et nytt tysk forsøk på verdenserobring.»⁴

La oss ta noen eksempler. Zeiss etablerte et datterselskap i Nederland og fremstilte der de militære optiske instrumentene som bedriften ikke hadde tillatelse til å produsere i Tyskland. Stål- og våpenkonsernet Krupp etablerte filialer i Nederland og fremstilte kanoner, maskingeværer og stridsvogner i datterselskapet Siderus Smits anlegg. Dessuten

overførte Krupp lisenser, nøkkelpatenter og hemmelige prosesseteknikker til den svenske våpenprodusenten Bofors. Til gjengjeld fikk Krupp en større aksjepost i selskapet. En filial av verftet i Kiel (som var eier av Krupp) bygget ubåter ved sitt verft i Nederland. I Spania utviklet tyske marineteknikere nye torpedoer ved kong Alfonsos verft i Santander. Dornier-Werke startet en virksomhet i Sveits, og de konkurrerende flyprodusentene Heinkel Flugzeugbau og Junkers Flugzeug- und Motorenwerke begynte å bygge fly i Sverige. Den sistnevnte bedriften hadde verksteder også i Sovjetunionen i årene 1924 til 27, ikke bare for teknisk samarbeide, men også for utdanning av besatningsmedlemmer, en virksomhet som fortsatte frem til 1932. Junkers la ned sin produksjon i Sovjet i 1927 (da affæren lekket ut til pressen), bare for å fortsette i Sverige, der bedriften kjøpte seg inn i AB Flygindustri. «AB Flygindustri är inget annat än en filial till de tyska Junkersverken», sa statsminister Per Albin Hansson i den svenske riksdagen. Det ble aldri noen glimrende forretning, men militære eksperter viste stor entusiasme overfor Junkers tekniske utvikling.⁵

Hemmelige forberedelser i Sovjetunionen

Tysklands krigsindustri blomstret uten at noen visste om det. Noe annet som ingen i de allierte staterne var klar over, var at den gamle tyske generalstaben hadde avtalt med den nye russiske (sovjet)regjeringen om å utruste russiske fabrikker med maskiner og teknikere for å kunne utvikle, trenesille og teste krigsfly, giftgass, flammestoffer og annet krigsmateriell som det var forbudt å produsere i Tyskland. Denne hemmelige avtalen muliggjorde en hemmelig gjenoppbygning av Tyskland på russisk territorium, og ble undertegnet på vegne av Berlin av sjefen for Reichswehr, generaloberst Hans von Seeckt. Allerede i de første 1920-årene hadde det tyske forsvarsministeriet begynt å gi økonomisk støtte til bedrifter som startet rustningsindustri i utlandet, særlig i Sovjetunionen. Junkersverkene i Moskva var bare ett av de prosjekterte Reichswehr inspirerte til. Også bedrifter som Siemens og Stinnes sluttet avtalen med russerne. Rheinmetall-Borsig, nest etter Krupp den største metallprodusenten i Tyskland, etablerte med støtte av den tyske generalstaben en svært moderne ammunisjonsfabrikk i Leningrad. Putilov-verkene. Gjennom denne avtalen fikk Sovjetunionen tilgang til den industrielle kunnskap som var nødvendig for den unge republikkens utvikling. De siste tekniske forbindelsene ble ikke brutt før på midten av 1930-ral-

let.⁶ Bare en liten del av Tysklands utenlandsbaserte krigsproduksjon ble tatt hjem, men det viktigste var at tysk know how ikke gikk tapt, men tvært imot ble videreutviklet. Det ble ansett for å være av avgjørende betydning at utviklingen og forbedringen av nye våpen og militærmateriell fortsatte. Slik kan for eksempel de første utkastene til den berømte Tiger-stridsvognen dateres til året 1927. Utviklingen av bergbaubaserte og ulike typer av eksperimentelle våpen var blitt innledet enda tidligere.⁷

Tungindustrien i Tyskland

Alle disse eksemplene behøver ikke nødvendigvis innebære at tungindustrien var innrettet mot krig. Tiden da nasjonalismen ble en politisk maktfaktor var ikke bare en tid med masseløshet, det var mangel på både arbeid og kapital. Lederne for tungindustrien søkte en utvei og fant den i Hitler. Bortsett fra deres ønske om å beskytte sin kapital, betraktet de også gjenopprustningen som et middel til å sette fart på fabrikkhjulene. En annen faktor kan ha vært at Tysklands avrustning sto i strid med deres patriotiske og nasjonalistiske følelser, og ble betraktet som en opprørende nasjonal vansere. Om Tyskland skulle bli likeberettiget med sine naboer måtte det igjen væpne seg.

Orvis Schmidt uttalte ved en anledning følgende til en amerikansk senatskomité:

«Den tyske industriens fordekte ekspansjon rundt om i Europa var en integrert del av en lignende virksomhet inne i Tyskland rett foran nesen på den interallierte kontrollkommisjonen. For eksempel ble Reichsverband der Deutschen Industrie (RVDI) stiftet i 1919 som tysk industris sentralorganisasjon, og den innledet snart en langridsplanlegging både i og utenfor Tyskland som var dyktig tilpasset Tysklands fremtidige militære behov. Via denne organisasjonen bealte den tyske regjeringen hemmelige subsidier til ulike bedrifter for forskning og forsøk som kunne utnyttes militært. RVDI hadde en hemmelig avdeling som samarbeidet intimt med forsvarsministeriet om planlegging, fremstilling og ferdigstilling av krigsmateriell av de typer som ble forbudt i Versaillestraktaten, inklusive tungt artilleri, stridsvogner og fly (. . .) At alt dette var en del av de underjordiske tyske militærbevegelser umiddelbart etter første verdenskrig, ble nylig bekreftet i en tale av Karl Waninger, direktør for Rheinmetall-Bosch, en av de store metallurgiske og krigsmateriellkonsernene.

Han beskrev skritt for skritt hvordan hans organisasjon i hemmelighet beholdt teknisk personale i sin tjeneste og fikk utvikle konstruksjonsmodeller rett foran øynene på den allierte kontrollkommisjonen, hvilket muliggjorde den tidlige gjenoppragelsen av artilleriproduksjon etter Den første verdenskrig.»⁸

Foreign Funds Control oppdaget at tyske industriledere forsøkte å følge samme mønster på nytt etter annen verdenskrig. Umiddelbart etter denne krigen tide eller kontrollerte Tyskland fortsatt omkring 750 datterselskaper og interesseselskaper i de nøytrale landene Portugal, Sveits, Spania og Sverige.

Dette var likevel bare toppen av isfjellet, for i tillegg innehadde man skjulte bankinnskudd, verdipapirer, patentrettigheter og andeler av annet slag for enorme beløp.⁹ De allierte betraktet kamouflert virksomhet som et farlig fenomen med vidtrekkende konsekvenser, ikke minst fordi Hitler:

« . . . effektivt hadde mobilisert alle tyske ressurser utenlands for den tyske stats formål. 'Legitime' interesser i utenlandske bedrifter var ikke bare en kilde til økonomisk styrke for tyskerne, men ga også ofte forfeste for spionasje, propaganda og lignende virksomhet. Tiltalen mot I.G. Farben nylig er et eksempel på integreringen av de tyske militære og økonomiske systemene.»

Enorme beløp var involvert. Ifølge anslag¹⁰ som ble gjort i 1946 av tjenestemenn i det amerikanske utenriksdepartementet, var den omrøntlige verdi av det tyske engasjement i nøytrale stater slik: Sveits - 250 millioner dollar; Sverige - 105 millioner dollar; Spania - 90 millioner dollar; og Portugal - 27 millioner dollar. Den amerikanske justisminister Francis Biddle påpekte at hele den tyske industrien var sammensveiset under krigen og at den egentlig eksisterte som en del av det nasjonal-socialistiske styret. Så snart en tysk bedrift etter 1935 ville treffe en avtale med et utenlandsk konsern, ble den først tvunget til å levere en fullstendig avtaletekst til den tyske riksbanken, som alltid forkastet den hvis den ikke passet inn i nazistenes planer. Det hendte til og med at man i Riksbanken selv skrev om et kontraktforslag.

«For tiden», sa Biddle i 1944, «er det sannsynligvis unøyaktig å snakke om separate konserner eller karteller i den tyske økonomi.» Han forutsa at de etter Det tredje rikes fall igjen ville fremtre som separate konserner, «forkledd som vanlige kommersielle firmaer.» Han advarte mot en gjentakelse og understreket at . . . «mønstret for disse bedriftenes virksomhet ble etablert før nazistene kom til makten og i den tyske republikkens første tid.»

Biddle foreslo at man skulle bryte ned de mektige tyske monopol-

bedriftene, som hadde overlevet to verdenskriger, og omforme industrien slik at den ikke lenger skulle kunne «... utgjøre en trussel mot den siviliserte verden». President Roosevelt var også klar over de tyske bedriftenes utstrakte maktposisjon, og bemerket i 1944 i et brev til sin utenriksminister Cordell Hull:

«Historien om hvordan I.G. Farben ble benyttet av nazistene er som en detektivroman. Seieren over nazistene må følges opp av avsløttelse av den økonomiske krigføringens våpen.»¹¹

Roosevelts intensjoner om å utslutte konsernene ble ikke virkelig gjort. I.G. Farben overlevde, selv om navnet forsvant. Konsernet ble delt opp i tre store deler som vi idag kjenner som Hoechst, BASF og Bayer. Alle tre er større enn moterkonsernet noensinne var. En av grunnene til at I.G. Farben kunne overleve, var dets patentrettigheter, som før krigens slutt ble «solgt» til nøytrale land, der de ble registrert under ukjente navn. De ble, enkelt sagt, kamuflert.

Kvelende patenter

Industrielle monopoler som I.G. Farben legger i stor grad grunnen for sin dominans ved å holde og utnytte patenter, noe som på 1930-tallet spilte en viktig rolle i Hitlers krigsforberedelser. Patenter ble utnyttet for permanent å monopolisere resultatene av teknisk forskning over hele verden. De bedriftene som ikke hadde patentrettigheter, men bare hadde skaffet seg lisens, la ikke ned penger i forskning, ettersom bare patentinnhaveren ville tjene på den. Monopolene sentraliserte og kontrollerte forskningen i hele bransjen og øket dermed stadig sin eksklusive kontroll, slik at den fortsatte utøver patentets tidbegrensning. For å skape beskyttelse mot ikke tillatt utnyttelse ble ofte viktig informasjon tilbakeholdt når en patentsøknad ble innlevert. Uten hjelp fra patentinnhaveren kunne derfor ikke patenter utnyttas og var som en følge av dette verdiløst.

Det hendte også at falske eller urilstrøkkelige data ble inkludert som ekstra beskyttelse for patentinnhaveren. Da amerikanerne eksempelvis under første verdenskrig fikk tak i patenter på Salvarsan, som ble brukt til å behandle syfilis, og startet å produsere medisinen, visste den seg å være en dødelig gift. Patenter ble også brukt for å samle økonomisk informasjon. En patenthaver kunne nemlig ikke bare skaffe seg en kontrollerende innflytelse over utenlandsk industri, men også få frem informasjon av strategisk verdi. Lisensagerne

var forpliktet til å gi patentinnhaveren informasjon om sin produksjon.

Gjennom å tegne et meget stort antall lisensavtaler var I.G. Farben i stand til å hindre store amerikanske bedrifter i kjemi- og metallbransjen i å drive en selvstendig kommersiell policy og et selvstendig utviklingsarbeid. Deene opptrøden forhindret også oppførelsen av produksjonsanlegg som kunne bli av vital betydning i en krig. Som den amerikanske forskeren Gabriel Kolko har konstruert, spilte I.G. Farben bedrifter ut mot hverandre ved at deres urallige kontrakter fikk alle forbindelser til å virke uklare og udefinerte, bortsett fra for konsernet selv.¹²

Krupp og Bosch

Nazistene benyttet seg av patenter for å innskrenke bruk og fremstilling av strategiske varer, fremfor alt i USA, og de var bemerkelsesverdig fremgangsrike. I 1928 stifter Krupp et selskap i Delaware, Krupp Nitrosta, som skulle tilføres patenter og fungere som lisensgiver på områder rustfritt stål. Under første verdenskrig hadde Krupps to patenter som dekket fremstillingen av rustfritt stål blitt konfiskert av Alien Property Custodian og solgt til Chemical Foundation, som skrev lisensavtaler med interesserte amerikanske bedrifter. Men to patentsøknader som ikke ble konfiskert under krigen ble innvilget av United States Patent Office i 1926. Lisensene utsørdt av Chemical Foundation viste seg nå å kolliderer med de nye Krupp-patentene og var dermed verdiløse. De amerikanske lisensstagerne ga opp, heller enn å risikere langvarige og kostbare rettsaker.

Fra dette tidspunkt kontrollerte Krupp Nitrosta de viktigste patentene på rustfritt stål, og innskrenket antall lisensstagerer til å omfatte bare de store amerikanske selskaperne. Rapportier som inneholdt nøyaktige tall om produksjonen av spesialstål for turbinblader, eksosanlegg for fly og andre produkter som krever rustfritt eller syrefast stål, ble sendt til Krupps hovedkontor i Essen i Tyskland, hvortra de fant veien til de tyske etterretningstjenestene. Opplysninger om produksjonens størrelse, den amerikanske regjeringens bestillinger og om forskningen ble sendt til Tyskland helt frem til juni 1941.¹³ Det finnes mange flere eksempler på lisensavtalenes larvende virkning på den amerikanske produksjonen. Den amerikanske fremstillingen av dieselmotorer ble holdt ned på grunn av avtalen mellom patentinnhaveren Robert Bosch i Stuttgart og lisensstageren American Bosch (ABC), og dette i den grad at

USA ikke forholdsmessig kunne møte den tyske ubåttusselen ved landers inntreden i krigen i 1941. Produksjonen av magnesium, et nøkkelmetall for flyindustrien, ble alvorlig hindret, og det samme gjaldt produksjonen av militære optiske instrumenter som var uunnværlige for lokaliseringen av militære mål. Forholdet var det samme for drivstoffinnsprøytungsursyr, som marinen og flyvåpenet hadde et desperat behov for store mengder av.¹⁴

Standard Oil og I.G. Farben

Det amerikanske markedet var sterkt preget av tyske konserner. I.G. Farben hadde flere patenter innen området syntetisk kjemi, og hadde dekket helt nye felt innen den industrielle teknologien ved å skaffe seg grunnleggende patenter som dekket alle kjente eller ansett anvendelige prosesser for produksjon av syntetiske materialer.¹⁵

De hemmelige forbindelsene og patentavtalene mellom I.G. Farben og Standard Oil of New Jersey var velkjente. Forholdet de to konsernene inntil strakk seg tilbake til 1926. To år etter å ha tatt en første kontrakt inngikk de «aktenskap» i 1929, hvilket medførte at Standard Oil fikk frie hendler i utvinningen av olje hvor som helst i verden (utenom Tyskland). I.G. Farben fikk på sin side en forsikring om at konsernet ikke behøvde å frykte global konkurranse på det kjemiske område, et løfte som inkluderte USA. Standard Oil nektet derfor til å begynne med å utvikle 100-oktan flybensin for den amerikanske hæren. Årsaken til dette var at Standard Oil ifølge overenskomsten fra 1929 var pliktig til å gi I.G. Farben alle tekniske data, noe den amerikanske hæren ikke kunne tillate. Når det gjaldt å bygge raffinerier i Tyskland og Japan for å produsere 100-oktan flybensin, hadde det amerikanske konsernet imidlertid ingen slike samvirrhetskvaler.¹⁶

Så sent som 22. september 1939, da Den annen verdenskrig allerede hadde brutt ut, skrev I.G. Farben og Standard Oil under en avtale i Haag («the Hague Memorandum») hvor begge parter erklærte seg enige i å fortsette virksomheten selv om USA gikk med i krigen. I Haag solgte også I.G. Farben en del patenter og en større aksjepost til Standard Oil. Konsernene inngikk også en separatavtale som ga I.G. Farben rett til å annullere Haag-avtalen og gjenkjøpe aksjene og patentene så snart dette ble ansett som ufarlig, det vil si etter krigen.

En direkte følge av denne avtalen var at USA etter sin inntreden i annen verdenskrig umiddelbart ble stilt overfor en gummimangel uten

sidestykke i historien. Naturgummi kunne på grunn av krigen ikke skaffes fra markedene i det fjerne østen, og en industri for framstilling av syntetisk gummi måtte skapes i all hast og med en inadekvat teknikk. Årsaken til denne alvorlige situasjon var overenskomsten mellom Standard Oil og I.G. Farben. De tyske patentene på syntetisk gummi (buna) ble holdt av I.G. Farben, og amerikanerne ble tvunget til å begynne praktisk rett fra bunnen av da de skulle bygge opp en egen produksjon.¹⁷

I.G. Farben holdt offisielt utallige internasjonale patenter og kunne med hjelp av dem kontrollere hele bransjer, men også konsernets utenlandske stråseselskaper bedrev forskning og hadde patent på nye produkter. Ved hjelp av utenlandsk know-how og utenlandsk kapital kunne I.G. Farben derfor kontrollere ny teknisk og industriell utvikling utenlands og slik reservere viktige oppdagelser eller oppfinnelser for Det tredje rike. Da krigen syntes uunngåelig, overførte I.G. Farben en del av sine amerikanske interesser, spesielt på grunn av patentrettighetene, til sitt sveitsiske selskap, I.G. Chemie. Dette selskap hadde nettopp for dette formålet, blitt forvandlet til et uavhengig, «nøytralt» selskap. I verdens øyne var I.G. Farben ikke lenger deleiere i sitt sveitsiske datterselskap.

Sverige – asyl for tyske patenter

Mot slutten av krigen ble Sverige et asyl for tyske patenter. I 1944 innregistrerte nazistene omtrent 6000 patenter via det svenske patentverket, det største antall i verkets historie, og våren 1945 inntraff det en veritabel eksplosjon av patentsøknader, hvorav mange var innlevert av I.G. Farben.¹⁸ Det var åpenbart at ingen anstrengelser ble for store når det gjaldt å redde så mye som mulig av vraket ider den tyske motstanden brøt fullstendig sammen. For karnufasjeformål var Sverige populært fordi nazistene kunne stole på at det var et sikkert tilfluktssted – det hadde de lært under første verdenskrig. En god indikator på den voksende aktiviteten på patentområdet var at patentsøknadene i Sverige i 1944 talte 10 671 – til sammenligning kan nevnes at det i 1938 kom inn 1 618.¹⁹ Dertil var den svenske regjeringen involvert i oppkjøp av Bosch-patenter (injeksjonspumper) for det svenske flyvåpenets regning.²⁰ Amerikanske forskere har kommet til at mer enn 50 prosent av patentsøknadene opprinnelig stammet fra store tyske bedrifter som I.G. Farben, Zeiss-Ikon, Bosch, Daimler-Benz, AEG og Siemens.

Sabotasje med maske og dolk

Ordningen mellom tre fabrikanter av flystyr, Bendix (USA), Zenith (Storbritannia) og Siemens, var et enestående eksempel på hvordan «business-as-usual»-mentaliteten bestod blant storbedriftene under krigen. Bendix, hvor General Motors hadde en aksjepost som ga kontroll over bedriften, hadde truffet en avtale med Siemens som forhindret Zenith fra å gi det britiske krigsministeriet lisens da det ville øke produksjonen av flyforgassere. Bendix og Siemens etablerte også et fritt bytte av data om autopiloter samt eksisterende og fremtidige flyinstrumenter, og de «deleie verden mellom seg» i salgsområder. Men å gi krigsministeriet lisens var en tanke som aldri synes å ha foresvævet Zeniths ledelse – den var seg:

«... bevisst at virksomheten etter krigen ikke skulle kompliseres gjennom tilfeldige avvik fra avtalens vilkår og med krigstilstand som unnskyldning...»²¹

Kamuffasjemetoder kan faktisk være langt mer effektive enn den klas-siske sabotisjen med maske og dolk.

Stråselkaper og internasjonale selskaper viste seg også å være svært anvendelige for spionasjeformål. Ved hjelp av ulike stråselkaper kunne nazistene holde seg informert om teknologisk utvikling som var av vital betydning for forsvarsevnen i det land hvor stråselskapet var etablert. American Bosch Corporation (ABC) skaffet for eksempel sitt moderselskap i Tyskland, Robert Bosch i Stuttgart, teknisk informasjon som var kommet frem i den amerikanske marines og hærens signalavdelings laboratorier. Det gjaldt høyfrekvens- og kortbølgeradio, som senere skulle danne grunnlaget for kommunikasjonen innen hæren i det tyske rike.²² En av grunnene til at Bosch igjen kjøpte seg inn i American Bosch Corporation, var et ønske om å komme med på listen over de bedrifter som ble tilbudt å levere utrustning til marinen og hæren. Når Bosch vel var blitt oppført på listen, fikk bedriften tegninger og spesifikasjoner og ble dessuten tilbudt å delta i forskningsprosjekter i hærens og marines laboratorier. Slik fikk Bosch i Stuttgart alle de detaljer man ønsket og behøvde når det gjaldt utvikling på radio-området. Fra dette tidspunkt «... kan bruken av kortbølge- og høyfrekvens for militære formål i Tyskland sies å være innledet.»²³

I.G. Farben hadde en egen, meget effektiv spionorganisasjon i NW 7 under ledelse av Max Ilgner, som samarbeidet intimt med de nazistiske etterretningstjenestene. Den amerikanske filialen av NW 7 hadde sitt hovedkvarter i Chemnyco Company, en kjemibedrift som I.G. Farben hadde store interesser i.²⁴ Rudolf Ilgner, bror av Max, var visesad-

ministrerende direktør i Chemnyco. Via denne bedriften hadde I.G. Farben gjennom lang tid medlemskap i National Industrial Conference Board. Det var det amerikanske næringslivets økonomiske forskningsorganisasjon, men også USAs forsvarsdepartement og marineministerium var medlemmer, og de informerte av og til om tilstanden i de amerikanske forsvarsstyrkene. Gjennom Chemnyco var disse møtte i praksis åpne for den tyske generalstabens.²⁵

Som vi har sett av eksemplet Rudolf Ilgner, var det en velprøvet taktikk å plassere høytstående medarbeidere i utlandet, hvor de med tiden ble naturalisert. Av disse medarbeiderne forventer man at de skulle bli respekterte borgere i sine nye hjemland og etablere seg i de høyeste samfunnslag. Prins Bernhard av Lippe-Biesdorfeld, som var ansatt av NW 7 og giftet seg med prinsesse Juliana, sidst dronning av Nederland, var, ifølge sin biografi, sendt til Nederland nettopp for dette.²⁶

Walter Duisberg, sønn av I.G. Farbens grunnlegger Karl Duisberg, var av kamuffasjeårsaker blitt amerikansk statsborger, og det var også Dietrich Schmitz, sønn av I.G. Farbens direktør Hermann Schmitz. Gjennom denne naturaliseringsmanøveren regnet I.G. Farben med at den amerikanske regjeringen skulle bli rettslig ute av stand til å konfiskere I.G. Farbens patenter og stråselkaper også under krigen, da de var «eiet» av (naturaliserte) amerikanere. Den fond- og valotalov, Securities and Exchange Act, som ble vedtatt i 1934, krevet at navnet på utenlandske moderselskaper skulle tilkjenne seg for regjeringen. Også Duisberg og Schmitz ble bedt om å redegjøre for relasjonene mellom American I.G. Farben og I.G. Farben i Tyskland (de amerikanske myndighetene kjente setvsagt deres personlige forhold til Tyskland), men de lyvde enkelt og greit at de ikke visste hvem eller hvilke som eide Chemnyco. I.G. Farben i Tyskland fikk også en direkte forespørsel, men opplyste at konsernet ikke hadde noen interesser som helst i American I.G. Kort tid etter, i og med utbruddet av Den annen verdenskrig i september 1939, forandret American I.G. navn til General Aniline and Film Corporation (GAF).²⁷

Mobilisering av opinionen

Men ikke engang da de hemmelige økonomiske forbindelsene mellom Tyskland og USA var blitt mer eller mindre avslørt av den amerikanske regjeringen under krigen, inntreffer administrasjonen i Washington direkte. Konsernene var derfor maktrige, og derfor var krigstidens for-

hold mellom I.G. Farben og Standard Oil of New Jersey og mellom Ford Motor Company of Detroit og den tyske Ford-fabrikken i Köln (som i sin tur var et heftet datterselskap av I.G. Farben) altfor varme poter. Forholder var det samme når det gjaldt relasjonene mellom Schering Corporation of Bloomfield i New Jersey (legemidler) og Schering AG i Berlin, mellom telefonelskapet TI1 og den tyske krigslytrodanseren Focke-Wulf i Bremen, samt de fortsatte kontaktene mellom amerikanske og tyske banker. Det tyske hjemmelige politiet (Gestapo) hadde faktisk en konto i Rockefeller's Chase Manhattan Bank i Paris.²⁸

Det viste seg at visse amerikanske bedrifter ikke hadde noen innvendinger mot at tyske bedrifter overtok deres eiendeler i Frankrike da tyskerne okkupert landet. De tillot tyskerne å drive bedriftene «til fordel for den tyske krigsmaskinen», i hvert fall så lenge nazistene «bevarte korrekt loyalte». ²⁹ Hva kunne gjøres med dem? Å vekke den offentlige opinionen var kanskje det beste våpenet mot dem: «business-as-usual»-mentaliteten. Men på grunn av de amerikanske industriegentenes innflytelse våget ikke Roosevelt-administrasjonen å gå til angrep mot dem uten videre. Derfor ble det ut av den britiske sikkerhetsjensens organer, British Security Coordination (BSC), med kontor i New York, som kom til å avsløre I.G. Farbens forbindelser med Standard Oil for offentligheten i en brosjyre med tittelen «Sequel to the Apocalypse» («Apokalypsens fortsættelse»). I den fikk amerikanerne del i «den usensurerte skildringen» av hvordan deres «ri- og fremgryccentus bidro til å bekoste Hitlers krig». BSC fikk hjelp av Nelson Rockefeller, et medlem av familien Rockefeller, eierne av Standard Oil. Han viste seg å ha moralske problemer med familiens «business-as-usual»-mentalitet.

Brosjyren, som ble utgitt i 1942, avslørte I.G. Farbens hemmelige interesser i USA, men inneholdt også (av propagandaktør) utrovske-ende rykter som hadde til hensikt å holde amerikanerne fra å kjøpe I.G. Farbens farmasøytiske produkter. Standard Oil utlovet en belønning på 50 000 dollar til den som kunne avsløre hvem som solt publikasjonen. Ingen innkasserte noen sinne pengene.

Brosjyren inneholdt en firbøffende mengde informasjon, og ett av resultatene var at William von Raab, tyskfødt direktør i General Aniline and Film, ble tvunget til å forlate styret. Men dette var også praktisk tatt det eneste som skjedde, til tross for at Federal Bureau of Investigation (FBI) var informert og hadde nok juridisk grunnlag til å aksjonere mot nazikontrollerte bedrifter. Dette skyldtes i stor grad feiden mellom det amerikanske utenriksdepartementet – med sine glimrende forbindelser i de høyeste forretningskretser – og saksbehandlerne i justis- og finansdepartementene, som samarbeidete innom med FBI. Det var særlig

J. Edgar Hoover, FBI's sjef, som lå i konflikt med de høyeste embetsmennene i Utenriksdepartementet. Forfattere av «Sequel to the Apocalypse» var klar over uvesenningene, og skrev at aksjonariene hadde vendt i USA for mellom syv og åtte milliarder dollar, verdier som sto under lånet eller ingen overrøking mens departementene krauglet. Ulfre etter uke gikk, mens I.G. Farbens datterselskaper og interessedekapital fortsatte sin virksomhet uten hindringer fra regjeringen. Men arbeidet ville likevel ikke ha vært mer enn halvgjort, fordi:

«... de nåværende foreldede loven ikke gir en Alien Property Custodian noen myndighet overfor såkalte 'amerikanske' selskaper som bare forværes for tysk regning av pro-nazistiske naturaliserte borgere og visse innledte amerikanere.»

Det var derfor ikke overraskende at Roosevelt mer eller mindre ble anklaget for ikke å gjøre noe, selv om hans administrasjon på samme måte som kongressen ifølge War Powers Act, den loven som gir den utøvende makt ekstraordinær myndighet i krigsrid, var i stand til å gjøre slutt på denne tilstanden.³⁰

Brorskapet

Blant svorbrodrienes ledere og i finanskreiser var man av den oppfatning at krigen ikke kunde hindre foreringene. Virksomheten måtte fortsette. Nesten alle bedriftsledere av betydning hadde forbindelser med hverandre, iblant gjennom å sitte i samme styre, iblant gjennom finansinstitusjoner, karteller eller lisensavtaler. James Stuart Maurin i U.S. Economic Warfare Section, det amerikanske utenriksdepartementets avdeling for økonomisk krigføring, sammenlignet disse forholdene med et edderkoppnett, og kalte denne ansamlingen av intramajonale foreringsforbindelser for «The Fraternity», Brorskapet.³¹

Ordet kan vekke assosiasjoner til dunkle konspirasjoner, men Brorskapet eksisterte virkelig. Ikke som en dunkel, hemmelig organisasjon, men som idé. De menn som forkynte denne idéen hadde ekstreme oppfatninger om økonomisk libertarisme. Deres trosbekjennelse lød: «Business as usual» – foreringer for enhver pris. Brorskapet byrde seg ikke om hvorvidt det rådet demokrafi eller diktatur, så lenge det var bra for foreringene. Iblant fortrakk man demokrati, iblant et nådeløst diktatur. Det kom an på omstendighetene og hvilke gyvinster man kunne høste.³²

Derfor måtte de utelie foranstaltninger for å beskytte sine interesser, og

der var det de gjorde. Blant hendte det at avtaler ble «oppbevart» for den tid krigen måtte vare. Men slike avtaler kunne stort sett kamoufleres. Det var naturligvis uunngåelig at hensynet til samarbeid etter krigen påvirket krigstidstuldasjonene. Og nettopp dette skjeddte.

Etter krigen søkte Brønskapet å stoppe alle undersøkelser og utredninger, og gå tilbake til å gjøre forretninger på vanlig måte. Det amerikanske justisdepartementets utredningsgrupper måtte konstant vanskeligheter:

«Etter to og et halvt år kom jeg tilbake fra Tyskland, klar over at jeg hadde kjøpet mer en sirkelsag. Vi var ikke blitt stoppet i Tyskland av tyske forretningsinteresser. Vi var blitt stoppet i Tyskland av amerikanske forretningsinteresser. De kreftene som hadde stoppet oss, hadde operert fra USA, men ikke åpenlyst. Vi ble ikke stoppet av en lov vedtatt i kongressen, en administrativ ordre fra presidenten eller en politisk kursendring godkjent av presidenten eller et medlem av hans råd. Kort sagt: Hva det er nå var som stoppet oss, så var det ikke 'regjeringen'. Men det behersker åpenbart de kamulente regjeringen vanligvis opererer gjennom.»

Utredningsfolkene trakk også konklusjonen av dette:

«Regjeringens relative maktesløshet overfor en voksende økonomisk makt er naturligvis ikke ny. Den mest fremtredende utvikling i verdensøkonomien mellom de to verdenskriger var oppdeling av territorier og markeder gjennom private overenskomster mellom de største bedriftene i Storbritannia, Tyskland og USA, med medvirking i mindre skala fra tilsvarende bedrifter i Frankrike, Italia og Japan. Regjeringene stod ved siden av og så på mens større aktører ordnet verdens forretninger.»³³

James Stuart Martin ble i 1945 sjef for den avdeling innen den amerikanske militærregjering i Tyskland som hadde som oppgave å bryte opp kartellene, og han var en av utredningslederne. Hans overordnede, brigadegeneral William H. Draper, var tidligere viseadministrerende direktør i Dillon Read-banken. Han var ansvarlig for de militære styrkers «dekartellisering» i Berlin, og hindret Martin i dennes arbeid så godt han kunne. Den sistnevnte søkte avskjed i ren skjøffelse. Han ble erstattet av Phillips Hawkins, som snart skulle bli Drapers svigersønn. Også Russell Nixon, Josiah Dubois og Joseph Birkin følte seg så marerkebeidet at de forlot utredningsgruppen. Da den amerikanske militærguvernøren i Tyskland, general Lucius Clay, uttalte seg om disse mennene, beskrev han dem som:

«... enen medlemmer i kommunistpartiet eller med tendenser i den retningen. Dette var hverken riktig sted eller tid for dem. Der la

grunnlaget for en rekke problemer som det tok lang tid å ordne opp i. Mange av disse mennene var blitt sendt oss av finansdepartementet.»³⁴

Vi kommer til å støte på general Clay og hans gamle, gode forretningsvenner igjen litt senere.

Konflikter innen byråkratiet

Feiden mellom utenriks-, finans- og justisdepartementene i USA og utbruddet av den kalde krigen var ikke de eneste årsakene til at ingen forholdsregler ble tatt overfor de enorme tyske industrikonglomeratene etter krigen. Den amerikanske militærregjeringen i Tyskland disponerte ingen eksperter som kunne kaste lys over de innviklede kamouflasjeoperasjonene. Av denne årsak ansatte man amerikanske forretningsfolk, som den amerikanske militære myndighets representanter, for å bringe klarhet i I.G. Harbens og andre tyske selskapers hemmelige økonomiske operasjoner. Men disse viste ikke den minste entusiasme for sin oppgave. Når alt kom til alt, kunne jo undersøkelsene røpe pinlige transaksjoner mellom tyske og amerikanske selskaper som de selv hadde forbindelse med. Når disse etterforskerne ble satt til å etterforske sine egne affærer, avslørte de – som man kunne vente – praktisk talt ingenting. Isteden la utrederne hindringer i veien for undersøkelsene så snart de fikk sjansen, og betegnet sin egen innsats som «løsning med skattebetalernes penger». Og de hevdet: «a besvære opprørte tyske industriledere med uvennlige spørsmål ville kunne komme til å 'forstyrre den tyske gjenoppbyggingen' og ville kunne gi opphav til 'antagonisme'.»³⁵

Senator Kilgore i det amerikanske senatets militærkomité anklager visse av militærregjeringens representanter for å sanksjonere, og til og med støtte opp om nazismen i Tysklands politiske og økonomiske liv. Han klaget også over at disse tjenestemenn inntok:

«... det standpunkt at tyske forretningsfolk er politisk nøytrale og at ingenting bør gjøres for å straffe tysk industri eller hindre den i å gjeninnnta sin førkrigsstilling på verdensmarkedet.»³⁶

Vi har i dette kapitlet sett at kamouflasjeoperasjoner viste seg å være effektive for nazistene når det gjaldt å beskytte økonomiske interesser utenlands. Vi har også kommet inn på historien om hvordan nazistenes amerikanske forretningsvenner forsøkte å skjule disse aktivitetene etter krigen.

Men tyskerne ville aldri ha lykket med slike operasjoner hvis de ikke

hadde fått hjelp av banker i nøytrale land. I neste kapitrol skal vi derfor
ri for oss den hjelp som i de kompliserte kamouflasjeoperasjonene ble
gitt av Stockholms Enskilda Bank, familien Wallenbergs bank.